

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ІНТЕРВ'Ю В УКРАЇНІ: PRO ET CONTRA

Гавгун С.Р.,

*аспірантка кафедри кримінально-правових дисциплін
Інститут права Львівського державного університету внутрішніх справ;
ORCID:0000-0002-5121-1401;
e-mail: sophia.hn91@gmail.com*

Гавгун С. Р. Запровадження інституту процесуального інтерв'ю в Україні: pro et contra.

Дана стаття присвячена дослідженню такого кримінального процесуального інституту як інтерв'ю. Цей інститут є результатом пошуку нових методів збору інформації під час кримінального провадження у спосіб, який передбачає безпеліційну заборону катування чи іншого неналежного поводження з особою-учасником кримінального провадження. У статті визначаються особливості заборони катування в міжнародному праві в частині обов'язку державних органів правопорядку не допускати жодного відступлення від норми. Як наслідок, зазначене підкреслюється особливою тяжкістю такого злочину, який є аморальним, таким, що принижує людську гідність, та не може бути виправданим за жодних обставин. Вказано, що за своєю природою процес катування дегуманізує та заперечує законне право особи на повагу до гідності, розглядаючи її тіло та душу як засоби для досягнення конкретних цілей кримінального провадження, а також є найгіршою формою страждання, якого одна людина може завдати іншій, що призводить до репутаційних втрат державних органів правопорядку та негативного впливу на все життя учасника кримінального провадження, що потерпів від такого беззаконня. Зокрема, поява інституту процесуального інтерв'ю стала відповіддю на численні запити суспільства різних країн світу у боротьбі за захист їх прав та основоположних свобод, що не можуть бути піддані обмеженню чи порушуватися представниками державних органів правопорядку. У роботі досліджено використання в Україні «класичної системи» допитів, спрямованих на отримання зізнання, що, як результат, обумовлює доволі терпиме ставлення органів правопорядку до маніпулювання та обману під час допиту, а подекуди й до психічного тиску та катувань учасників кримінальних проваджень. Зокрема, автор пропонує змінити правову культуру національного кримінального процесуального законодавства, запровадивши в Україні інститут процесуального інтерв'ю або, як для початку, проводити допити із використанням принципів, методик і цілей процесуального інтерв'ю, адже це стане кроком вперед до розвитку демократичних інститутів у державі та сприятиме їхньому практичному втіленню у кримінальну юстицію.

Ключові слова: розслідування, кримінальне провадження, процесуальне інтерв'ю, інтерв'юер, інтерв'юент, допит.

Gavgun S. R. Investigative interview: recommendations for Ukraine.

This article is devoted to the study of such criminal procedural institution as an investigative interview. This institution is the result of the search for new methods of gathering information during criminal proceedings in a way that provides for an unequivocal ban on torture or other ill-treatment of a person involved in criminal proceedings. The article defines the specifics of the prohibition of torture in international law in terms of the duty of law enforcement agencies not to allow any deviation from the norm. As a result, the above is emphasized by the special severity of such a crime, which is immoral, degrading to human dignity, and cannot be justified under any circumstances. It is stated that by its nature the process of torturing dehumanizes and denies a person's legitimate right to respect for dignity, while treating both body and soul as a means to achieve the specific goals of criminal proceedings, and is also the worst form of suffering that one person can inflict on another, leading to reputational losses of law enforcement agencies and the negative impact on the entire life of a person involved in criminal proceedings who suffered from such lawlessness.

In particular, the emergence of the institution of investigative interview was a response to numerous requests from society around the world in the struggle to protect their rights and fundamental freedoms, which can not be restricted or violated by law enforcement officials. This article examines the use of the “classical system” of interrogations in Ukraine aimed at obtaining a confession, which, as a result, leads to a rather tolerant attitude of law enforcement agencies to manipulation and deception during interrogation, and sometimes to mental pressure and torture of participants in criminal proceedings. In particular, the author proposes to change the legal culture of national criminal procedural legislation by introducing the institution of investigative interview in Ukraine or, to begin with, to conduct interrogations using the principles, methods and objectives of investigative interview, as this will be a step forward in the development of democratic institutions in the state and will facilitate their practical implementation in criminal justice.

Keywords: investigation, criminal proceedings, investigative interview, interviewer, interviewee, interrogation.

Постановка проблеми. У сучасній практиці проведення досудового розслідування існує низка різноманітних методик проведення допиту. Умовно їх можна розділити на дві великі групи: методики, що спираються на обвинувальний підхід, і методики, спрямовані на збір об’єктивної інформації про всі обставини справи. Дослідження свідчать, що наразі обвинувальний підхід в Україні домінує. Саме його ми розуміємо як «традиційний» допит. Натомість методи, орієнтовані на збір повної інформації від учасників кримінального провадження, можна об’єднати у спільну групу – «Процесуальне інтерв’ю» [1]. В основі процесуального інтерв’ю лежать принципи міжособистісного спілкування, тобто – повага, етика та права людини. Спілкування побудоване на цих принципах стимулює співрозмовника до комунікації, відтак дозволяє слідству зібрати якомога більше такої інформації. Здобута інформація в результаті класичного допиту, що в будь-якій державі, в тому числі в Україні, зазвичай супроводжується маніпулятивними техніками, залякуванням, а іноді й тортурами, не може бути достовірною та надійною. По-перше, інформація отримана з порушенням прав людини не є допустимою. По-друге, опинившись в таких умовах допиту, будь-яка людина сильно нервує, а це сповільнює роботу мозку та пам’яті. Все це шкодить комунікації, відтак дуже сильно зменшує шанси слідства отримати якомога більше достовірної та надійної інформації [2]. Попри те, що впровадження процесуального інтерв’ю на зміну традиційним допитам є сучасним світовим трендом, спрямованим на підвищення ефективності діяльності органів правопорядку, процесуальне інтерв’ю також спрямовує правоохоронців проводити систематичне та всебічне розслідування обставин вчиненого злочину та запобігає встановленню передчасних висновків у справі. Як наслідок, цей метод допомагає органам правопорядку ефективно розслідувати злочини й при цьому забезпечувати належним чином процесуальні гарантії підозрюваних осіб, що сприяє формуванню стійких відносин довіри з громадою [3, с. 12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження зумовлена міжнародною практикою розвитку інституту процесуального інтерв’ювання у країнах, які відмовляються або цілком уже відмовилися від усталених обвинувальних практик допиту, остаточно замінивши їх новими, або модифікувавши їх з огляду на дотримання прав і свобод людини у кримінальній юстиції. Дослідженнями інституту процесуального інтерв’ю у галузі кримінального процесуального права, криміналістики та психології, як проводять Р. Булл, Е. Шеперд, С. Мостон, А. Раклев, М. Шоллум, К. Кепінська, Якобсен, І. Фасінг, Б. Мілне, Б. Снук, Дж. Іствуд, М. Феллон, Е. Ферраро, Т. Вільямсон, І. Блек, Ш. О’Мара, Б. Пітт-Пейн, Е. Гріффітс, Д. Джей, Р. Фішер, Е. Гайзельмен, Д. Карр, та чимало інших зарубіжних науковців теоретиків і практиків. У теорії кримінального процесу України питання основ процесуального інтерв’ю вперше зустрічається у наукових працях В. Луцика, О. Броневицької, Ю. Белоусова, С. Деркача, А. Орлеана, С. Браверман.

Метою статті є аналіз особливостей проведення процесуального інтерв’ю, як процесуального інструменту під час збору інформації в кримінальному розслідуванні та визначення напрямів його нормативного закріплення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз міжнародного досвіду свідчить про те, що наразі органи правопорядку використовують два основні підходи до проведення опитування в межах кримінального розслідування – це так званий обвинувальний (accusatorial) підхід та підхід, який передбачає застосування методів опитування, спрямованих на збір інформації (information-gathering methods). Термін «допит» позначає різновид опитування, найбільш притаманний саме для першого підходу, в той час як методи опитування, орієнтовані на збір об’єктивної та неупередженої інформації

в межах розслідування, здебільшого позначаються терміном «процесуальне інтерв'ю» (investigative interview) [3, с. 21-22]. Незважаючи на наявність широких нормативно-правових рамок, які забороняють катування та інші форми жорстокого поводження – у будь-який час і за будь-яких обставин, навіть у збройних конфліктах або надзвичайних ситуаціях, – під час допитів у державних установах у всьому світі практика застосування катувань продовжується [4].

Під час виконання повноважень Спеціального доповідача ООН з питань катувань Х. Мендес зауважив, що найчастіше катування та примус застосовуються під час допиту підозрюваних з метою отримання зізнань чи свідчень проти інших. Саме тому в 2016 році він подав тематичну доповідь до Генеральної Асамблеї ООН, в якій вказується на наявність все більшої кількості наукових знань, які підтверджують, що непримусові методи допиту на основі контакту/розуміння є найбільш ефективними для збору інформації. Водночас емпіричні дослідження, проведені із суворим дотриманням методології, показують, що катування та інші види жорстокого поводження є неефективними та контрпродуктивними методами допиту. Така пропозиція Х. Мендеса отримала підтримку діючого Спеціального Доповідача ООН з питань катування Н. Мельцера та міжнародних організацій із захисту прав людини – інституційних партнерів щодо розробки та створення «Універсального протоколу інтерв'ю та його гарантій» (далі – Універсальний протокол) – Ініціативної групи проти катувань (The Anti-Torture Initiative), Асоціації із запобігання катуванню (The Association for the Prevention of Torture) та Норвезького центру захисту прав людини (The Norwegian Centre for Human Rights), які в 2017 році створили Керівний комітет та Консультативну раду, а також розробили трьохрічний план перед представленням Універсального протоколу Генеральній Асамблеї ООН для обговорення та затвердження державами-членами [5].

У 2021 році під час чотирнадцятого Конгресу ООН з попередження злочинності використання процесуального інтерв'ю (investigative interviewing) було офіційно затверджено на найвищому міжнародному рівні. Сорок сьомим пунктом Кіотської декларації Конгресу ООН з попередження злочинності закріплюється рекомендація впроваджувати успішну практику використання законних, науково обґрунтованих методів інтерв'ювання, орієнтованих на отримання інформації та добровільних показань від осіб. Це обґрунтовується, зокрема, зменшенням ризику використання незаконних, насильницьких методів у ході досудового розслідування. Норма передбачає, що країни-члени ООН мають створювати всі умови для отримання найцінніших доказів та інформації, підвищуючи цим якість досудового розслідування та судового розгляду кримінальних справ [6]. Водночас даний пункт Кіотської декларації Конгресу ООН з попередження злочинності передбачає налагодження та сприяння у співпраці між практиками, експертами та іншими відповідними зацікавленими сторонами задля удосконалення та створення єдиних міжнародних рекомендацій та відповідних процесуальних гарантій методів використання ненасильницького та безпримусового процесуального інтерв'ювання під час розслідування кримінальних справ, тим самим переймаючи досвід країн, де інститут інтерв'ю є передовою та установленою практикою в неупередженій, справедливій і законній кримінальній юстиції [7].

Абсолютна заборона застосування щодо людини катування за своєю правовою природою поширюється на усі суспільні відносини незалежно від країни або галузі права, однак розвиток демократії та демократичних інститутів тієї чи іншої країни безпосередньо пов'язаний із рівнем дотримання такої заборони у поводженні з особою або ж, навпаки, рівнем порушення основоположного права людини і підміною його різними обмеженнями, передбаченими законодавчими актами, які на практиці заохочують чи не передбачають відповідальності за піддання будь-кого катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Статтею 28 Конституції України чітко встановлено, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [8], водночас Кримінальний процесуальний кодекс України в статті 11 більш предметно в частині охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження передбачає, що під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи, а також забороняється піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність [9]. Як результат, зазначені керівні засади повинні застосовуватися під час передбачених цим Кодексом процесуальних дій, спрямованих на отримання доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, а отже і під час допиту особи, який є норматив-

но врегульованим процесом отримання інформації для встановлення обставин в ході кримінального розслідування.

Водночас результати численних досліджень, річних доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, моніторингових звітів міжнародних та національних неурядових правозахисних організацій свідчать про те, що найвищий ризик стати жертвою неналежного поводження з боку правоохоронців існує у перші години затримання особи. Саме в цей час працівники поліції намагаються отримати інформацію щодо причетності особи до вчинення злочину, і доволі часто цей процес супроводжують порушення права на захист, права на медичну допомогу, застосування катувань та жорстокого поводження з метою отримання свідчень або покарання підозрюваної особи за певні дії [10]. Попри це зміна усталених негуманних методів збору інформації під час кримінального розслідування під тиском критики правозахисників в Україні зазнає змін на шляху тотальної відмови у поведінці представників державної влади від будь-якого упередження, неналежного чи такого, що завдає людині фізичних або моральних страждань, поводження. Для прикладу, Кабінетом Міністрів України було схвалено Стратегію протидії катуванням у системі кримінальної юстиції, що має завданням визначити напрями розвитку національної системи протидії катуванням, та План заходів з реалізації цієї Стратегії у 2022 -2023 роках [11].

В Україні у 2020 році було опубліковано дослідження про процесуальне інтерв'ю під назвою «Розкажи мені, що сталося або зіймайся!», метою якого було представлення не просто альтернативного методу збору інформації під час розслідування, але показати переваги, якими наділений інститут інтерв'ювання у системах кримінальної юстиції інших країн світу, а також запропонувати перейняти кращі міжнародні практики для України та впровадити їх у кримінальне процесуальне законодавство.

Національна практика проведення допитів органами досудового розслідування в Україні не повною мірою відповідає стандартам процесуального інтерв'ю та має риси, більш притаманні обвинувальному підходу до отримання інформації від підозрюваної особи, орієнтованому на отримання її зізнання у вчиненому злочині та повідомлення підозрюваним усіх обставин його вчинення. До основних вад наявного в Україні підходу до проведення допитів органами правопорядку можна віднести: неналежну підготовку слідчих до проведення допитів; нездійснення слідчими належного роз'яснення підозрюваній особі її прав та порядку проведення допиту; використання під час допиту різного роду психологічних маніпуляцій з метою введення підозрюваної особи в оману; проведення допитів у не пристосованих для цього приміщеннях тощо; нечасте використання відеофіксації допитів [3, с. 12-13].

Використання в Україні «класичної системи» допитів, спрямованих на отримання зізнання, обумовлює доволі терпиме ставлення органів правопорядку до маніпулювання та обману під час допиту, а подекуди й до психічного тиску та катувань. Проведений аналіз наявних практик свідчить про поширеність таких випадків: слідчі часто не готуються до допитів, не здійснюють належного роз'яснення підозрюваній особі її прав та порядку проведення допиту, проводять допити у непристосованих для цього приміщеннях, а відеофіксація допитів є радше винятком, ніж загальною практикою. Збереженню таких практик протягом тривалого часу у незмінному вигляді та відсутності трансформації до більш сучасних розробок сприяє низка чинників, серед яких: фрагментарна та застаріла система підготовки правоохоронців з питань проведення допитів (розпорошеність тематики по різних дисциплінах, їх неузгодженість між собою, брак годин, практичного навчання, недостатнє використання сучасних напрацювань у сфері процесуального інтерв'ю); відсутність в органах досудового розслідування системи оцінювання якості проведення допитів, підтримки та супроводу нових працівників; надмірне навантаження слідчих; відсутність у підрозділах органів досудового розслідування спеціальних кімнат для проведення допитів, обладнаних системами відеофіксації; незацікавленість слідчих у якісному позасудовому допиті через неможливість використання його результатів під час судового розгляду [12].

Беручи до уваги рівень розвитку кримінальної юстиції в Україні, а також готовність органів правопорядку сформувавши нову щоденну практику і гарантувати її виконання, аби та стала усталеною, а, в перспективі, такою, на яку рівнятимуться інші країни при переході від обвинувального допиту до збору надійної, точної та достовірної доказової інформації за принципами процесуального інтерв'ю: 1) зміни нормативного регулювання проведення допиту: надати можливість судам використовувати показання, надані під час досудового розслідування, за умови дотримання критеріїв допустимості доказів, а також забезпечення процесуальних гарантій допитуваних осіб (участь адвоката, забезпечення права на мовчання, здійснення відеофіксації допиту та ін); зняти заборону, передбачену ч. 4 ст. 224 КПК, щодо обов'язку особи, яка проводить допит, припинити його відразу після відмови підозрюваного відпо-

відати на питання та давати показання. Замість цього, задля забезпечення належних процесуальних гарантій підозрюваної особи від неналежного поводження, доцільно встановити обмеження щодо тривалості допиту в таких ситуаціях, а також заборону на повторну постановку питань, щодо яких особа відмовилася надавати показання; виключити необхідність вносити до тексту протоколу показання на вимогу учасників слідчої дії у разі, якщо здійснювалася відеофіксація допиту (абз. 2 ч. 2 ст. 104 КПК), щоб зекономити час на проведення допиту та оформлення його результатів; 2) забезпечення розвитку працівників органів правопорядку: розробити та впровадити національну навчальну програму з процесуального інтерв'ю для різних рівнів навчальної підготовки прокурорів, слідчих (детективів) та оперативних працівників, а також окремо для керівників (як для базової підготовки під час здобуття освіти у ЗВО, так і для первинної професійної підготовки, підвищення кваліфікації та додаткової підготовки); підготувати настанови (навчально-методичний посібник) з проведення процесуального інтерв'ю, адаптовані до українського законодавства, що спиратимуться на найкращі світові практики та дослідження, а також результати пілотування процесуального інтерв'ю в Україні; забезпечити поетапне проходження навчальної програми з процесуального інтерв'ю для всіх наявних слідчих (детективів); забезпечити поетапне проходження керівниками слідчих (детективів) навчальної програми з процесуального інтерв'ю для керівників; 3) підтримка впровадження процесуального інтерв'ю з боку органів досудового розслідування: розробити та впровадити політики щодо застосування процесуального інтерв'ю; розробити та впровадити модель компетенцій слідчих (детективів) для проведення процесуального інтерв'ю; забезпечити впровадження системи моніторингу й оцінки якості проведених допитів та навичок слідчих (детективів); активізувати інститут наставництва, поширювати найкращі практики процесуального інтерв'ю; розробити та затвердити єдині для органів досудового розслідування стандарти з облаштування кімнат для проведення допиту; облаштувати у кожному територіальному підрозділі органів досудового розслідування не менш ніж одну кімнату для проведення допиту відповідно до затверджених стандартів; впровадити у практичну діяльність органів досудового розслідування єдині форми бланків протоколів допиту, плану допиту та оцінки якості проведення допиту [3, с. 14-15].

Висновки. Система кримінального правосуддя наводить незаперечні докази того, що результатом застосування примусових методів ведення опитування, навіть коли вони не підпадають під категорію тортур, є помилкові обвинувачення [13]. Процесуальне інтерв'ю покликане запобігати неправдивим зізнанням або помилкам в процесі здійснення правосуддя та допомагати працівникам правоохоронних органів інтерв'ювати систематично та неупереджено, зменшуючи ризик людської помилки і неправдивих зізнань, які можуть статися в результаті застосування методів, призначених для отримання визнання вини і підтвердження версії, яку інтерв'юєр вважає правдивою. Дослідження невірних засуджень показує, що проблеми «тунельного бачення» або «схильності до підтвердження» (підсвідома схильність шукати лише ту інформацію, яка «підходить» та/або ігнорувати інформацію, яка не підтверджує те, в чому переконаний інтерв'юєр) лежать в основі судових помилок у майже всіх справах. Слід зазначити, що з точки зору захисту прав людини, інтерв'ювання допомагає застосуванню презумпції невинуватості на практиці завдяки відсутності примусу та відкритим питанням, які покращують комунікацію та обмін інформацією, тим самим, здійснюючи безпосередній вплив на сприйняття громадянами справедливості у сфері правосуддя і, відповідно, сприяючи розбудові довіри до здійснення правосуддя і підвищенню авторитету державних органів [14]. Як результат, саме процесуальне інтерв'ю є механізмом процесуальної діяльності правоохоронних органів, мета якого полягає в отриманні точної, добровільної, надійної та повної інформації від інтерв'юєнта, незалежно від його процесуального статусу – свідка, потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого [15].

Процесуальне інтерв'ю можна визначити як процесуальну дію, що полягає в отриманні точної, надійної та достовірної інформації від потерпілих, свідків, підозрюваних або обвинувачених – інтерв'юєнтів в ході їхнього спілкування з інтерв'юєром для встановлення фактичних обставин кримінального провадження з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування. Така характеристика інтерв'ювання вимагає від правової системи країни, в якій її застосовують, високих рівнів розвитку у певних сферах – законодавчій, кадровій, професійній та етичній. Україна в наш час стала на довготривалий шлях змін як у правовому, демократичному та державному розуміннях, так і у культурному, частиною якого є культура беззастережного дотримання прав і свобод людини, гарантування захисту у випадку їхнього порушення та притягнення винних у таких порушеннях до відповідальності. У зв'язку з цим розвиток та впровадження інституту процесуального інтерв'ю є безпосереднім вкладом у майбутнє не тільки кримінальної юстиції України, але держави в цілому.

Список використаних джерел:

1. Як провести ефективний допит. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/192838-yak-provesti-efektivniy-dopit> (дата звернення: 04.06.2022).
2. Допит vs процесуальне інтерв'ю: що ефективніше для розслідування? URL: https://www.irf.ua/dopit_vs_protseualne_intervyu_scho_efektivnishe_dlya_rozsliduvannya/ (дата звернення: 04.06.2022).
3. Белоусов Ю., Броневицька О., Деркач С., Луцик В., Орлеан А., Рогальська В., Філоненко Т., Яворська В. Розкажи мені що сталося, або зізнайся. Дослідження про процесуальне інтерв'ю. Аналіз міжнародного досвіду. Опис узагальненої моделі. Аналіз національної системи підготовки та практики. Київ: Процесуальне інтерв'ю в Україні, 2020. 232 с.
4. Принципи проведення ефективного розслідування та збору інформації. URL: <https://justtalk.com.ua/post/printsipi-provedennya-efektivnogo-rozsliduvannya-ta-zboru-informatsii-neofitsijnij-pereklad> (дата звернення: 04.06.2022).
5. Good progress towards «Universal Protocol on Investigative Interviewing and Associated Safeguards». URL: https://www.apt.ch/en/news_on_prevention/good-progress-towards-universal-protocol-investigative-interviewing-and (дата звернення: 04.06.2022).
6. Використання процесуального інтерв'ю закріплено на найвищому рівні. URL: <https://justtalk.com.ua/post/vikoristannya-protseualnogo-intervyu-zakripleno-na-najvischomu-rivni> (дата звернення: 04.06.2022).
7. Kyoto Declaration on Advancing Crime Prevention, Criminal Justice and the Rule of Law: Towards the Achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: https://www.unodc.org/documents/commissions/Congress/21-02815_Kyoto_Declaration_ebook_rev_cover.pdf (дата звернення 04.06.2022).
8. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 04.06.2022).
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 04.06.2022)
10. Фіксація та розслідування катувань у місцях несвободи. Аналіз законодавства. URL: <https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2018/11/Fiksatsiia-ta-rozsliduvannia-katuvan-.pdf> (дата звернення: 04.06.2022).
11. Стратегія протидії катуванням у системі кримінальної юстиції. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1344-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 04.06.2022).
12. JustConf Ukraine 2020: Ефективність досудового розслідування. URL: <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/10/1600869229749154.pdf> (дата звернення: 04.06.2022).
13. Браверман С. Аналіз сучасних підходів до підвищення ефективності проведення допиту під час досудового розслідування. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/15992/1/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82%201%2824%292019_p062-068.pdf (дата звернення: 04.06.2022).
14. Процесуальне інтерв'ю в кримінальних справах. Навчальні матеріали СТІ 1/2017. URL: https://cti2024.org/wp-content/uploads/2021/01/CTI-Training_Tool_1_UKR.pdf (дата звернення: 04.06.2022).
15. Investigative Interviewing for Criminal Case. СТІ Training Tools by the Norwegian Center for Human Rights. URL: https://cti2024.org/wp-content/uploads/2021/01/CTI-Training_Tool_Investigative-Interviewing.pdf (дата звернення: 04.06.2022).